

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Âhirette Organların Konuşması ve Şahitliği
Speech and Testimony of Organs in the Hereafter According to the Qur'an

Ahmet ÖZBAY

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Başiskele Vaizi
PhDr., Presidency of Religious Affairs , Preacher of Başiskele
Kocaeli, Turkey
ozbay.ahmet@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2388-8976>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 21/07/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 31/08/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Özbay, Ahmet. “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Âhirette Organların Konuşması ve Şahitliği”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 372-396.
<https://doi.org/10.31121/tader.772201>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

İnsan, Allah'a kulluk etmek için yaratılmıştır. Dünya da insan için bir imtihan yeri olup yaşadığı hayat tamamen kayıt altına alınmaktadır. Âhîret hayatında ise insan, her amelinden hesaba çekilecektir. Allah, ilmiyle her şeyi kuşatmış olup insanların dünyada neler yaptıklarını ve yapacaklarını da bilmektedir. Fakat Allah, âhîret hayatında itiraza mahal olmaması ve bahaneler ardına saklanmaması için insanı bu dünyada dilediği şekilde hayat sürüp kendisine şahit olacak şekilde yaratmıştır. Âhîrette insanın amelleri için farklı şahitler de bulunacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu şahitlerin Allah Teâla, melekler, peygamberler, amel defteri, yeryüzü ve insanın organları olacağı belirtilmektedir. Bu şahitler içerisinde canlı bir uzvun parçası olmakla birlikte müstakil bir canlılık özelliği taşımayan ve dil gibi konuşma özelliği olmayan organlar dikkat çekmektedir. Bu konuya değinen âyetlerde el, ayak, deri vb. organların insanın yaptıklarını ortaya çıkarıp şahitlik yapacağı dile getirilmektedir. Çalışmamızda organların konuşması ve şahitliği ile ilgili âyetlerin nasıl anlaşıldığı, günümüzde nasıl anlaşılacağı ve bu konuşma ile şahitliğin dile getirilmesinin insan hayatına etkileri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âhîret, Hesap, Organ, Şahit, Konuşma.

Abstract

Man was created to serve God. The world is a place of trial for man and his whole deeds will be archived. In hereafter, the human will be taken into account from every deed. Allah encompasses all things in his knowledge, and he knows what people are doing and will do in the world. However, Allah has created man in this world in a way that he can live and witness him in order to avoid any objections in his life and hide behind excuses. In the hereafter there will be different witnesses for the deeds of man. It is stated in the Qur'an that these witnesses will be Allah Ta'ala, Angels, prophets, deeds book, earth and human organs. While these witnesses are part of a living limb, organs that do not have a distinctive vitality feature and do not speak like language attract attention. In verses referring to this subject, hand, foot, skin, etc. it is stated that the organs will reveal what man does and testify. In this study, how the verses related to the speech and testimony of organs are understood, how they can be understood today and the effects of the expression of testimony with this speech on human life will be revealed.

Keywords: Tafsir/Commentary, Hereafter, Account, Organ, Witness, Talk.

Giriş

"Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz."¹ âyeti bize, dünyaya gelen her insanın öldükten sonra yeniden dirileceği gerçeğini hatırlatmaktadır. Diriliş ile ruhlar bedenlerine iade edilecek ve hesaba çekilmek üzere mahşer meydanına çıkacaklardır. Mahşer yerinde bir süre kalımdan sonra mükelleflerin iman ve amellerinin kıyamet gününde değerlendirilmesini sağlayan mizan safhasına geçilecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de, kıyamet gününde âdil terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı² bildirilmektedir. Ayrıca mîzanları ağır gelenlerin kurtuluşa ereceği, mîzanları hafif gelenlerin ise hüsrana uğrayacakları³ ifade edilmektedir.

İnsanoğlunun dünyada yaptığı her amelin dünya ve âhîret hayatında karşılığı vardır. Akıllı bir varlık olan insan, yaşantısı boyunca yaptıklarına bizzat tanıklık eder. Bu tanıklık, dünya tecrübesini artırırken âhîret hayatında ise lehine ve aleyhine gelişecek durumlara itiraz etmesine engel teşkil

¹ el-Ankebût 29/57.

² el-Enbiyâ 21/47.

³ el-A'râf 7/8-9; el-Kâri'a 101/6-9.

eder. Âhiret hayatında hesaba çekilecek olan insan için şahitlerin bulunacağı,⁴ bu şahitlerin de Allah,⁵ melekler,⁶ peygamberler,⁷ amel defteri,⁸ yeryüzü, insanın kendisi⁹ ve organları¹⁰ olacağı Kur'ân'da bildirilmiştir. Bu şahitler içerisinde bir taraftan canlı bir uzvun parçası olan diğer taraftan ise müstakil bir canlılık özelliği taşımayan organların ne şekilde şahitlik yapacağı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çalışmamızda organların konuşması ve şahitliği ile ilgili âyetlerin nasıl anlaşıldığı, bu konuşma ile şahitliğin dile getirilmesinin insan hayatına etkileri ele alınacaktır.

1. Şahid Kelimesinin Anlamı

Sözlükte “hazır bulundu,¹¹ gördü, ikrar etti (onadı)¹² haber verdi, bildi”¹³ anlamlarına gelen ve “ش-ه-د / ş-h-d” kökünden türeyen şâhid kelimesi, ıstılâh olarak “bir olaya tanık olan kişiyi, bir davada hakkın ispatı için şehâdet lafzını kullanarak tanık olduğu olayı veya durumu haber veren şahıs”¹⁴ anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şahid kelimesi şu anlamlarda kullanılmıştır:¹⁵

- a) Hazır bulunan: “*Siçe bir musibet isabet ederse, “Allah bana lütfetti de onlarla beraber hazır (şehîd) bulunmadım” der.*”¹⁶
- b) Ademoğlu'nun amelini yazan hıfzedici melek: “*Her kişi beraberinde bir sürücü ve bir şahid bulunduğunda halde gelecektir.*”¹⁷
- c) Bir kişinin hakkına veya insanların haklarına dair ikrarda bulunmak: “*Erkeklerinizden iki de şabit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanlırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun).*”¹⁸

⁴ “Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şabitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.” el-Mü'min 40/51.

⁵ Âl-i İmrân 2/98; en-Nisâ 4/33, 166; el-Mâide 5/117, Yûnus 10/46; el-Hac 22/17; el-Ahzâb 33/55; Sebe' 34/47; Fussilet 41/53; el-Fetih 48/28; el-Mücâdile 58/6; el-Burûc 85/9.

⁶ Kâf 50/17-21.

⁷ en-Nahl 16/89.

⁸ el-Câsiye 45/28-29.

⁹ el-İsrâ 17/13-14.

¹⁰ en-Nûr 24/23-24; Yâsîn 36/63-65; Fussilet 41/19-23; el-Kiyâmet 75/14-15.

¹¹ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Şihâb: Tâcu'l-luğa ve şihâbu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmet Abdülğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1979), 1/494.

¹² Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 465-468.

¹³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1414/1994), 3/239.

¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 466; İbn Manzûr, *Lisân*, 3/240; Hacı Yunus Apaydın, “Şahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2010), 38/278.

¹⁵ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1407/1987), 378-379.

¹⁶ en-Nisâ 4/72.

¹⁷ Kâf 50/21.

¹⁸ el-Bakara 2/282.

d) Allah yolunda cihad ederken canını veren kimse: *“İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sâddıklar, hakikate bayatlarıyla şâhitlik yapanlar(şehitler) ve salihler ile beraberdir.”*¹⁹

e) Nebilerin tebliğde bulduklarına şâhidlik edecek olmaları hasebiyle Ümmet-i Muhammed: *“Böylece sizi vasat bir ümmet kaldık ki, insanlar üzerine (rasûllerin, risaleti onlara tebliğ ettiklerine) şâhidler olasınız...”*²⁰

f) Tebliğe şâhidlik eden nebiler: *“Her ümmetten birer şâhid (risaleti tebliğ ettiklerine dair onlara karşı şâhidlik edecek nebilerini) getirdiğimiz, seni de (ey Muhammed), onların üzerine şâhid getirdiğimiz zaman halleri nasıl olacak?!”*²¹

g) Şirk koşulan varlık, put: *“...Allah'dan başka şâhidlerinizi (putlarınızı) de yardıma çağırın...”*²²

2. Organların Konuşması ve Şahitliği

Kur'an-ı Kerim'de dört ayrı âyette, âhirette hesap esnasında insanın organlarının dünya hayatında yaptıkları hakkında konuşacağı veya şahitlik edeceği bildirilmektedir. Dünya hayatında konuşma yeteneği dil ile sağlanırken âhret hayatında organların ne şekilde konuşup şahitlik edecekleri farklı anlaşılmıştır. Bu konunun yer aldığı âyetler şunlardır:

*“İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.”*²³, *“O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder.”*²⁴, *“Nihayet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.”*²⁵, *“Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendi aleyhine tanıktır.”*²⁶ Bu âyette insanın kendi aleyhine tanıklığından maksadın organların konuşması ve şahitliği olduğu başta sahabeden İbn Abbas²⁷ (ö. 68/687-688) olmak üzere birçok müfessir²⁸ tarafından ifade edilmiştir.

¹⁹ en-Nisâ 4/69.

²⁰ el-Bakara 2/143.

²¹ en-Nisâ 4/41.

²² el-Bakara 2/23.

²³ en-Nûr 24/23-24.

²⁴ Yâsîn 36/65.

²⁵ Fussilet 41/20.

²⁶ el-Kiyâmet 75/14-15.

²⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmye, ts.), 6/154; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî, *Dürri'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sur* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1432/2011), 8/347.

²⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'izî't-tenzîl ve 'uyûni'l-e-kavîl fî vücûbi't-te'vîl* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 9/191; İbn Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beirut: Dâr-u İbn Hazm, 1423/2002), 1493; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ mâ rifeti ba'zî me'âni kelâmi Rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Kahire: Matbaat-u Bulak, 1285/1869), 4/441; Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmad Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 9/66; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeyra (Mansura: Dâru'l-Vefa, 1418/1997), 5/448; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1946), 10(29)/149; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an* (Kum:

Bu konuya dair Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de sözleri vardır: “*Kıyamet günü, kâfîre, yaptığı amel gösterilir. Kâfir onu inkâr eder ve tartışmaya girer. Ona: ‘Şunlar senin komşuların, senin aleyhinde şehadette bulunuyorlar.’ denir. Kâfir: ‘Onlar yalan söylüyorlar.’ der. Ona: ‘Ailen, eşin, dostun da böyle söylüyorlar.’ denir. O da: ‘Onlar da yalan söylüyorlar’ der. Kâfîre yemin ettirilir. Onlar yemin ederler. Sonra Allah onu susturur. Elleri ve ayakları aleyhine şahitlik ederler. Sonra da cehennem azabına atılır.*”²⁹

Yine hadislerde Hz. Peygamber'in, (s.a.s.) insanın başka organlarının da âhirette konuşacağına dair ifadeleri vardır: “*Ağızlara mühür vurulacağı gün insandan ilk konuşacak olan kemik, sol bacağının baldırı olacaktır.*”³⁰ Sahabeden yapılan rivayetlerde insanın ilk konuşacak organının sağ baldırı veya sol baldırı olduğu ifade edilmiştir.³¹ Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058) de, insanın işlediği günahların lezzetini baldırındaki duyu organları ile idrak ve hissedeceğini dolayısıyla diğerlerinden öncelikli olarak şahitlikte bulunma ihtimali olduğunu söylemektedir.³²

Bir başka hadiste de Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet gününde ağızlarınız kapalı bir şekilde hesab için getirilirsiniz. Kişinin ilk önce cinsel organı ve elleri yaptıklarını anlatırlar.*”³³ Süddî (ö. 127/745), Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi müfessirler de “... derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.”³⁴ âyetinde yer alan derilerden maksadın, vücutlarının cinsel günahları hakkında şahitlik yapacağı olduğunu söylemişlerdir.³⁵

Yukarıdaki âyetlerde yer alan âhîret hayatında organların konuşması ve şahitlikleri konusunda farklı görüşler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Organların Bizzat Konuşmaları

İnsan, âhîret hayatında hesâba çekilirken, kendisi için şahitler de bulunacaktır. Allah'ı ve âhîreti inkâr edenler, günah işleyenler, kıyamet gününde günahlarını gizlemeye çalışacaklar ve itiraf etmek istemeyeceklerdir. Allah da onların ağızlarını mühürleyecek, onların yaptıklarına, el, ayak vb.

Cemaatü'l-Müderresin fi Havzati'l-İlmiyye, ts.), 20/106-107.

²⁹ Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, 6/165.

³⁰ Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *Müsned-ü İbn Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaud-Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1418/1997), 1/203.

³¹ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Kâhire:Dâru Hicr, 1422/2001), 19/472-474; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, 7/69.

³² Mâverdî, *Nüket*, 5/28; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, el-*Câmi'u li-abkâmi'l-Kurân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1386/1966), 15/48-49.

³³ Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, 6/166.

³⁴ Fussilet 41/20.

³⁵ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye ts.), 3/15; Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez- Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/384; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/670.

organları konuşup şahitlik edecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konudan bahseden bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *“İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âbirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.”*³⁶

Bu âyetin nüzül sebebiyle ilgili şöyle bir rivayet aktarılır: Hz. Peygamber (s.a.s.) hicretin 6. yılında Müreysi' (Benî Mustalik) seferine çıkarken her zaman yaptığı gibi eşlerinden birini -bu defa Hz. Âişe'yi (ö. 58/678)- yanına almıştı. Hz. Âişe, deve üzerinde mahfede³⁷ seyahat ediyordu. Dönüşte Medine'ye yaklaşıldığında bir yerde istirahat edilmişti. Bu sırada Hz. Âişe ihtiyacını gidermek için biraz uzaklaşmış, yerine geldiğinde değerli bir kolyesinin düşmüş olduğunu fark etmişti. Kolyeyi aramak için tekrar gitmiş, epeyce aradıktan sonra bulup dönmüştü. Bu arada görevliler Hz. Âişe'nin kapalı mahfesini kaldırıp deveye yüklemişler, onun mahfenin içinde olmadığını anlayamamışlardı. Hz. Âişe dönüp de kafilenin gitmiş olduğunu görünce, 'fark ettiklerinde beni burada ararlar veya arkayı toparlayarak gelen kişi beni burada bulur' diyerek olduğu yerde oturmuş, beklerken de uyu-yakalmıştı. Birliğin arkasını emniyete almak üzere görevlendirilmiş bulunan Safvân b. Muattal (ö. 19/640) isimli sahâbî konaklama yerinden geçerken bir karartı görmüş. Yakınına gelip onun Hz. Âişe olduğunu anlayınca devesini çökertip kendisi biraz uzaklaşmıştı. Hz. Âişe deveye binmiş, yola koyulmuşlar ve öğle üzeri istirahat etmekte olan kafileye yetişmişlerdi. Hadise, bundan ibaret olduğu halde başta meşhur münafık Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631) olmak üzere küçük bir grup iftira ürettiler. Hz. Âişe ile Safvân arasında çirkin bir olay yaşandığını söylediler ve bunu halk içinde yaymaya başladılar. Bu olayların ardından vahiy, durumu açıklığa kavuştururken, iftiracıların yüzünü kararttı. İfk Hadisesi denilen bu olayda rol oynayanların durumlarına değinen yukarıdaki âyetler indirildi.³⁸

İnsan organlarının konuşup şahitlik edeceğine dair *“Bugün, Biz ağızlarına mühür vururuz ve neler kazandıklarını elleri bize söyler ve ayakları şahitlik eder”*³⁹ âyeti ile ilgili de Enes b. Malik'ten (ö. 93/711-712) şöyle bir rivayet vardır: *Biz Rasûlullah'ın (s.a.s.) huzurunda iken, O güldü. Sonra: 'Niye güldüğümü biliyor musunuz?' diye sordu. Biz: 'Allah ve Rasûlü dâba iyi bilir' dedik. Şöyle buyurdu: 'Kulun Rabbine hitabından dolayı (güldüm). O: 'Ey Rabbim! Sen beni zulümden alıkoymadın mı?' der. Allah: 'Evet' der. Buna*

³⁶ en-Nûr 24/23-24.

³⁷ Deve, fil gibi hayvanların üzerinde seyahat edenleri güneş vb. tesirlerden korumak için yapılan kafesli çadır sepet. Mehmet D. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 728.

³⁸ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *Sahib-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955), Tevbe, 56-58; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî, *el-Câmiü's-sabih=Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1356/1937), "Tefsîru'l-Kur'ân", 24/4.

³⁹ Yâsîn 36/65.

karşılık kul şöyle der: 'Ben kendime karşı ancak kendimden olan şahidi kabul ederim.' Bunun üzerine Allah: 'Bugün sana karşı şahit olarak kendin ve insanların söz ve davranışını kaydeden melekler (kirâmen kâtibîn) yeter.' buyurur. Hz. Peygamber (s.a.s.) devamla buyurdu ki: *"Allah ağzına mühür vurur ve bu sefer organlarına konuş denilir. Organları yaptıkları işleri söyler. Sonra onu konuşmak üzere serbest bırakır. Kul der ki: 'Benden uzak olun, benden uzak olun. Ben sizin için mücadele edip duruyordum.'*"⁴⁰ Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: *"Sonra ona şöyle denir: 'Şimdi Biz, sana karşı şahidimizi göndereceğiz.' O kendi kendisine benim aleyhime kim şahitlik edecek diye düşünüürken, ağzına mühür vurulur ve baldırına, etine, kemiklerine: 'Konuş' denilir. Baldır, eti, kemikleri yaptıklarını söylerler. Bunun sebebi; artık kendi lehine ileri sürebileceği bir mazaretinin bırakılmamasıdır. Bu olayda anlatılan, Allah'ın kendisine gazab ettiği münafık bir kimsedir.'*"⁴¹

İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-688) aktarılan benzer bir rivayete göre de: Kıyamet günü insanlara öyle bir an gelecek ki onlar özür beyan etmeyecekler ve kendilerine izin verilinceye kadar konuşamayacaklar. Sonra konuşmalarına izin verilecek de tartışacaklar ve Allah'a şirk koşmuş olan, şirkini inkâr edecek. Allah'a, size yemin ettikleri gibi yemin edecekler. Onlar inkâr ettikleri sırada Allah Teâlâ onlar aleyhine kendilerinden olmak üzere derilerini, gözlerini, ellerini ve ayaklarını şahitler olarak gönderecek, ağızlarına mühür vurulacak. Sonra onların ağızlarındaki mühür açılınca organları ile tartışmaya başlayacak. Organları: *"Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. Sizi önceden yaratan O'dur ve O'na döndürülürsünüz."* diyecekler ve bu inkârdan sonra dilleri yaptıklarını ikrar edecek.⁴²

Âhirette, organların dil gibi konuşup şahitlik edeceğine dair başka hadisler de mevcuttur: *"Kul tövbe ettiğinde, Allah onun günahlarını bafaza meleklerine unutturur. Aynı şekilde onun organlarına unutturur. İşlediği yerdeki izlerini de yok eder. Böylece Allah'ın huzuruna vardığında, günah işlediğine dair aleyhinde şahitlik edecek bir şey bulunmasın!"*⁴³ Hadiste zikredilen organların unutulması, onları dile getirmeyi unutulması şeklinde de anlaşılabilir. Yine Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *"Siz, ağızlarınıza bir bez geçirilmiş olarak davet edirsiniz. Sizden ilk sorguya çekilecek olan organınız, bacaklarınız ve sırtınızdır."*⁴⁴

Bu konu ile ilgili olarak Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-653) da şu olayı anlatır: *"Kâbenin yanında ikisi Sakifli biri de Kureyşli veya ikisi Kureyşli biri Sakifli üç kişi bir araya geldi. Bunlar göbek yağları fazla, anlayışları kıt kimselerdi. Birisi 'ne konuştuğumuzu Allah işitiyor mudur, ne*

⁴⁰ Müslim, "Zühd", 17.

⁴¹ Müslim, "Zühd", 16.

⁴² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm* (Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1403/1983), 4/85.

⁴³ Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddin Ali el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-camii's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1938), 1/313 (No. 513).

⁴⁴ İbn Kesir, *Tefsîr*, 3/538.

dersiniz?’ Deyince diğeri: ‘Bizler seslerimizi yükseltirsek işittir. Seslerimizi yükseltmezsek onu işitmez.’ dedi. Öteki de: ‘Sesli konuşmamızı duyuyor ise gizli konuşmamızı da işitiyordur.’ dedi. Abdullah dedi ki: ‘Ben bunu Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aktardım.’ Bunun üzerine yüce Allah: “*Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleybinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah’ın bilmeyeceğini sanıyordunuz. Rabbini haklarında beslediğinizi zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.*”⁴⁵ âyetlerini indirdi.”⁴⁶ Bu olayı delil getirerek organların, Allah’ın bildirmesi ile sahiplerinin yaptıkları hakkında bilgi sahibi olup konuşacakları veya şahitlik yapacakları ifade edilmiştir.⁴⁷

En çok hadis rivayet eden sahabilerden Câbir b. Abdullah’ın (ö. 78/697) rivayet ettiği bir hadis, bu konuda önceki dinlere mensup bazı insanların da âhîret hayatında organların konuşacaklarına inandıklarını göstermektedir: “*Habeşistan muhacirleri Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dönüp geldiklerinde: ‘Habeş ülkesinde gördüğünüz gariplikleri anlatmayacak mısınız?’ diye sordu. İçlerinden bir genç: ‘Evet, ey Allah’ın elçisi, anlatacağız’ deyip şöyle devam etti: ‘Biz otururken onların ruhbanlarından ihtiyar bir kadın yanımızdan geçti. Başının üzerinde bir su testisi taşıyordu. Onların gençlerinden birisi oradan geçerken bir elini kadının arkadan omzuna koyup itti ve kadın dizleri üzeri yıkıldı. Testisi de kırıldı. Doğrulup o gence dönerek: ‘Ey zalim! Allah Teâlâ kürsüsünü koyup ilkleri ve sonları topladığında, ellerin ve ayakların işlediklerini söyleyeceği bir zamanda benimle olan durumunu yarın Allah katında bileceksin’ dedi.’ Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: Doğru söylemiş. Zayıflarının hakka, güçlülerinden alınmayan bir kavmi Allah hiç temizler mi?’*”⁴⁸

Organların dil gibi konuşacağını kabul edenlere göre, Allah Teâlâ, insanların dillerini susturur, böylece onlar dilleriyle konuşamaz hale gelir. Sonra Allah, ya organların yapısını değiştirerek onları konuşturur ve şahitlik yaptırır.⁴⁹ Ya da Allah, organlara dünyada idrak kabiliyeti vermiş olup onlar da insan amellerini bilerek âhîrette bu özellikle konuşur ve şahitlik yaparlar.⁵⁰ Dil, hususî hareketlerle hareket eden bir organdır. Onun hususi hareketi ile konuşması mümkün olduğuna göre, dilin dışında kalan organların da böylesi hareketlerle konuşması mümkündür. Allah Teâlâ, her şeye

⁴⁵ Fussilet 41/22-23.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Câmiu’s-sabîh* (İstanbul: Çağrı yayınları,1992), “Hâ-mim (Fussilet)”, 1,2, “Tevhid”, 41; Müslim, “Sıfatu’l-Münâfikûn”, 5; Tirmizî, “Tefsîr”, 42.

⁴⁷ Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, 8/10.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/85.

⁴⁹ Ebû’l-Hasen Kâdî’l-kudât Abdülcebbar, b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Tenzîhu’l-Kur’an ‘ani’l-metâin* (Cize(Gize): Mektebetü’n-Nafize, 2006), 368; a.mlf., *Miitesâbihu’l-Kur’an* (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1969), 525; Eminü’l-İslâm Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kurân*, (Beirut: Dâru’l-Murtaza, 1427/2006), 7/172; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beirut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-Arabi, ts.), 4/272. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-telefâsîr* (Beirut: Dâru’l-Kur’ani’l-Kerim, 1402/1981), 3/22.

⁵⁰ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Râbu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ani’l-âzîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1398/1978), 8/44; Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17/378.

güç yetirendir.⁵¹

Allah Teâlâ'nın, tıpkı Hz. Mûsâ (a.s) ile ilgili ağaçta⁵² konuşmayı yarattığı gibi, insan organlarında konuşmaya delâlet eden sesleri ve harfleri de yaratacağı ifade edilmiştir.⁵³ Yine zehir karıştırılarak takdim edilen koyun budunun Rasûlullah'a (s.a.s.) zehirli olduğunu söylemesini⁵⁴ de organların dil gibi konuşacağına delil getirenler olmuştur.⁵⁵

Bütün organların dünyada kendisi vasıtasıyla işlenen her türlü kötü davranışı ve günahı söyleyeceği,⁵⁶ bir organın tek başına, insanın bütün günahlarını anlatmayacağı ifade edilmiştir. Veya her organ kendi işlediği günahı söylerken diğer organlar ona şahitlik edeceklerdir.⁵⁷

Dünyada insan dışındaki canlıların kendi hemcinsleriyle konuşmalarını ve Allah'ı tesbih etmelerinin⁵⁸ mahiyetini tam olarak idrak edemiyoruz. Bununla beraber Kur'ân, karıncanın⁵⁹ ve Hüd-hüd kuşunun⁶⁰ konuşmasını ve bu konuşmaları Hz. Süleyman'ın (a.s.) anladığını bildirir. Âhirette de Allah, organlara böyle konuşma yeteneği, insanlara da organların ifadelerini anlama yeteneği verebilir.⁶¹ Böylece organlar konuşup şahitlik ederken diğer kimseler de bunu anlayabileceklerdir.

Ehl-i sünnete göre, hayat, ilim ve kudretin olabilmesi için, bünye/bedenin olması şart değildir. O halde Allah Teâlâ, bu organların her bir parçasında aklı, kudreti ve konuşmayı yaratmaya kâdirdir. İnsanı yaratmaya ve dünyada iken konuşurmaya kâdir olan Allah, kıyamet gününde, insanı yeniden yaratmaya ve yeniden konuşurmaya, kâdirdir. O halde O'nun, organları konuşurması ve şahitlik yaptırması imkânsız görülemez.⁶²

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ هُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا ۗ وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهُمْ أَدَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا

“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları

⁵¹ Mâverdî, *Nüket*, 5/27; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîri'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1401/1981), 23/195, 26/101; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Babru'l-Muhîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 7/328; Şirbînî, *Sinâc*, 3/359; Abd Ali b. Cum'a 'Arûsî el-Huveyzî, *Tefsîr-u nuri's-sakaleyn* (Beyrut: Müessesetü't-Tarihî'l-Arabi, 1422/2001), 6/182-183.

⁵² “Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslendi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.” el-Kasas 28/30.

⁵³ Râzî, *Mefâtîh*, 27/116-117.

⁵⁴ Buhârî, “Cizye”, 7, Hibe, 28; Müslim, “Selâm”, 45.

⁵⁵ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri: Hülasatü't-tefâsîr* (İstanbul: Arslan Yay., ts.), 12/122-123.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/210.

⁵⁷ Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, 6/166; Konyalı Mehmet Vehbi, *Hülasatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 9/3707.

⁵⁸ el-İsrâ 17/44.

⁵⁹ en-Neml 27/18.

⁶⁰ en-Neml 27/22-28.

⁶¹ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (Kahire: Dâru Ahbârî'l-Yevm, 1411/1991), 16/10240.

⁶² Râzî, *Mefâtîh*, 27/117.

vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."⁶³

Bu vb. âyetler⁶⁴ de organların işlevlerinin, ancak Allah'ın yaratması veya dilemesiyle gerçekleştiğini göstermektedir. Göz, kulak ve dil bir et parçası olup görme, duyma ve tatma Allah'ın onlara verdiği hususiyetle veya Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir.⁶⁵ Dolayısıyla Allah'ın el, ayak vs. organlarda konuşmayı yaratması mümkün ve muhtemeldir.⁶⁶

Âhiret hayatında organların konuşması ve şahitliği ile ilgili olarak Fahreddin er-Râzî⁶⁷ (ö. 606/1210) gibi bazı müfessirler⁶⁸ bu konudaki farklı görüşleri aktararak organların bizzat konuşacağını ifade ederler. Zemahşeri⁶⁹ (ö. 538/1144) gibi bazı müfessirler⁷⁰ ise bu konuda farklı bir görüş beyan etmeyerek Allah'ın vereceği bir lütf ile organların dil gibi konuşup şahitlik edeceklerini ifade ederler. Dünyada canlıları dil ile konuşmaya muktedir kılan Allah, âhirette dilerse her şeyi konuşturmaya da güç yetirir.

2.2. İnsanın Kendisi Hakkında Tanıklık Etmesi

İnsan organlarının âhirette konuşması veya şahitlik etmesinden maksadın organların sahibi kişilerin konuşması ve şahitlik yapması olduğu da ifade edilmiştir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de konu ile alakalı ifade ettiği ikinci bir görüşünde bunu belirtir. Ona göre; bu konuşmayı yapan organlar değil sözün faili/organların sahibidir. Fakat Allah Teâlâ bu konuşmayı, mecazî olarak organlara nispet etmiştir.⁷¹

Bazı müfessirler, "*Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendi aleyhine tanıklıktır.*"⁷² âyetinde yer alan; insanın kendisi hakkında tanıklık etmesini, organlarının şahitlik yapması⁷³ olarak açıklamışlardır.⁷⁴ Ancak bunu mahkeme-i kübrâda Allah'ın huzurunda hiçbir sahte mazeretin işe yaramayacağını anlayan inkarcı ve günahkâr kişinin, dünyadaki durumunu olduğu gibi anlatıp kendi aleyhine tanıklık etmesi, hatta kendi kendisini yargılayıp suçlaması şeklinde de açıklamışlardır.⁷⁵ Yani organların konuşmasını, bu âyete göre yorumlayarak insanın kendisinin konuşması şeklinde anlamışlardır.

⁶³ el-A'râf 7/179.

⁶⁴ Örnek olarak bk. El-Bakara 2/7, 18, 171; el-Mâide 5/71; el-Enfâl 8/22; el-Enbiyâ 21/45; ez-Zuhruf 43/40.

⁶⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlât-u ebli's-sünne: Tefsîru'l-Matûrîdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 8/534; Şa'râvî, *Tefsîr*, 20/12695.

⁶⁶ Sâbûnî, *Safvet*, 3/246.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtîh*, 23/195, 26/101.

⁶⁸ Ebû Hayyân, *Babru'l-muhît*, 7/328.

⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/328.

⁷⁰ Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *Tefsîru'l-vâzih* (Kâhire: Matbaatu'l-İstiklâlî'l-Kübrâ, 1382/1963), 3(23)/10.

⁷¹ Râzî, *Mefâtîh*, 23/195.

⁷² el-Kıyâmet 75/14-15.

⁷³ en-Nûr 24/23-24; Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20.

⁷⁴ İbn Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1493; Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, 9/66; Şevkânî, *Fetbu'l-kadîr*, 5/448.

⁷⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr* (Ankara: D.İ.B. Yay., 2008), 5/507.

Bu fikre sahip olanlar: *لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ* “ve kendi ellerinin ürünlerinden ...”⁷⁶, âyetindeki *وَأَنْفَعُوا فِي سَبِيلِ* “ellerinin ürünlerinden” ifadesini “kendi ürünlerinden” anlamında *مَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ* “*Allah yolunda mallarımızı harcayın. Kendi ellerinizi tehlikeye atmayın*”⁷⁷ âyetindeki *وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ* “kendi nefsinizi/kendinizi tehlikeye atmayın”⁷⁸ sözünün, *وَلَا تُلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ* anlamında olduğunu söyleyerek delil getirirler. Âyetlerdeki “el” ifadesi kişinin kendisini, bir başka ifadeyle ellerin sahibini kastetmektedir.⁷⁸

*“Hiç şüphesiz yok ki, Allah, âdemoğlunun zînadından nasibini yazmıştır. Buna erişecektir. Gözlerin zînası bakmak, kulakların zînası dinlemek, dilin zînası konuşmak, elin zînası tutmak, ayağın zînası da yürümektir. Kalb ise heves eder, temenni eder. Tenasül uşşu bunu tasdik eder veya yalanlar.”*⁷⁹ hadisini delil getiren dil âlimi ve müfessir Hatib Şirbînî (ö.977/1570) de göz, kulak, dil, el ve ayağın mükellef/sorumlu varlık olmadıklarını; bu ifadelerden maksadın mükellef varlık olan insana işaret ettiğini belirtir. Böylece anılan âyetlerde de el, ayak vs. organın konuşması ve şahadetinden maksadın kişinin kendisi olduğunu ifade eder.⁸⁰

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا “Kitabını, amel defterini oku. Bugün hesap gören olarak sen kendine yetersin.”⁸¹ âyeti de organların değil kişinin kendisinin şahit olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla el, ayak, deri vb. organlardan maksat bu organların konuşması değil konuşma kabiliyeti olan organların sahibi kişidir.

2.3. Suçun İzlerinin Organların Üzerinde Bulunması

Organların âhirette konuşması veya şahitlik etmesinden maksat dil gibi konuşma değil, yapılan amellerin izlerinin organlarda bulunması şeklinde de anlaşılmıştır. Allah, insanın organlarında, yaptıkları işlere delâlet eden birtakım haller meydana getirir. Bu emarelere, konuşma ve şehâdet adı verilmiştir.⁸²

⁷⁶ Yâsîn 36/35.

⁷⁷ el-Bakara 2/195.

⁷⁸ Şirbînî, *Sirâc*, 3/360-361; Merâgî, *Tefsîr*, 8(23)/27.

⁷⁹ Buhârî, “Kader”, 9, “İstîzan”, 12; Müslim, “Kader”, 20, 21; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Kitâbü's-sünen*, thk. Muhammed Avvame (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998), “Nikâh”, 43.

⁸⁰ Şirbînî, *Sirâc*, 3/360-361.

⁸¹ el-İsrâ 17/14.

⁸² Mâverdî, *Nüket*, 5/28; Ebû Ca'fer Muhammed b. El-Hasen b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beirut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 9/118; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 7/172; Râzî, *Mefâtih*, 27/117; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/272; Şirbînî, *Sirâc*, 3/361; Mevlâ Fethullah b. Şükriyyah eş-Şerîf el-Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr* (Kum: Müessesetü'l-Me'ârifî'l-İslâmî, 1423/2002), 4/91.

Âhirette organların konuşması veya şahidlik etmesini, suçlunun takibinde kullanılan parmak izi, ayak izi gibi deliller anlamında da anlayabiliriz. Suç mahallinde bırakılan parmak izi, ayak izi vb. maddi deliller eşleştirilerek suçluyu yakalama ve ceza verme günümüzde de mahkemelerde kullanılmaktadır.⁸³

Buna göre âyetlerde şu gerçek anlatılmaktadır: Âhirette yargı sırasında günahkârların bizzat kendi organları işledikleri günahların onlarda bıraktığı izler vasıtasıyla suçlarını ortaya koyacaklardır.⁸⁴ Organların şehadeti dünyada da mevcuttur. Nasıl ki kişi sevdiğini görünce simasında bunun işareti belirir.⁸⁵ Yahut suç işlediğinde yüzü sararır, kızarır.⁸⁶ Bazı durumlarda “uykusuzluk gözlerinden belli” gibi deyimler kullanırız.⁸⁷ Aynı şekilde âhirette de organlar, üzerinde suç ve günahların izlerini taşıyarak şehadette bulunacaklardır.

Organların yaptığı işlerin izlerini taşımalarına Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu sözü de delil olarak gösterilebilir: “Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar. Cenâb-ı Hak’ın, “Onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir”⁸⁸ şeklindeki beyanında yer alan kir ve pas bundan ibarettir”⁸⁹ İşlenen günah sebebiyle oluşan leke, âhîret hayatında ortaya çıkacak şahitlik olarak anlaşılabilir.

Kâinatta insan dışındaki bütün varlıkların da kendi lisanlarıyla Allah’ı tespih etmesi gibi organların da âhirette kendine has lisan-ı halleriyle konuşmaları mümkün olabilir.⁹⁰ Ruh bedenden ayrıldığında iyi ve kötü yapılan işlerin izleri beden üzerinde kalır. *إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا* “Kitabını oku, bugün, hesap görücü olarak sen kendine yetersin.”⁹¹ âyetinde ifade edilen “kitap”, amellerin kaydedildiği organlardır. Dil sustuğunda organlar ve üzerlerindeki kayıtlar/izler (kitap gibi) kendilerini göstererek konuşmuş olurlar.⁹² Bu görüşü dile getirenler, her şeyi ortaya çıkaracak olan en açık ve kuvvetli delilin bu olduğunu da belirtirler.

⁸³ Merâgî, *Tefsîr*, 8(23)/28; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan yay., 1987), 4/532; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı yay., 2008), 13/360.

⁸⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/700.

⁸⁵ Ebû'l-Kâsım Zeynüslam Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât tefsîr sufi kamil li'l-Kur'âni'l-kerim*, thk. İbrahim Besyuni, (Kahire: Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2000), 2/603.

⁸⁶ Tantâvî b. Cevherî el-Misrî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerim* (Kahire: Dâru Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1348/1930), 17/146; Merâgî, *Tefsîr*, 8(23)/ 28.

⁸⁷ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/217.

⁸⁸ el-Mutaffîfîn 83/14.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/297; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei Mâce el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Mustafa A'zami (Riyad: Şeriketü't-Tibaati'l-Arabiyye, 1404/1984), “Zühûd”, 29; Tirmizî, “Tefsîr”, 83/1.

⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/44.

⁹¹ el-İsrâ 17/14.

⁹² Merâgî, *Tefsîr*, 8 (23)/28.

Günümüzde de suçluları yakalamak ve suçları ispat etmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Suç mahallindeki parmak izi, ayak izi, şüpheliye yapılan DNA testi, kişinin doğru söyleyip söylemediğini bildiren yalan makinesi, suçluyu sorguya çekerken siması, hal ve hareketlerinin takip edilmesi bu yöntemlerden bazılarıdır. Bu ve benzeri yöntemlerin suçluyu ortaya çıkarması gibi âhirette de insan organları, yapılan amellere delil olacak iz ve işaret taşıyacaklardır. Âyetlerde dile getirilen organların konuşma ve şahitliği bu şekilde de anlaşılabilir.

2.4. Organların Kayıt Yaparak Maddî Delil Oluşturması

Organların âhirette konuşması veya şahidlik etmesi, yapılan amellerin kayıt altına alınması şeklinde de anlaşılmuştur. Kirâmen kâtibin denilen melekler, insanların amellerini kayıt altına aldığı gibi bütün yaptıklarımızı vücudumuz da kaydetmektedir. Mahşerde meleklerin kayıtlarıyla beraber bedenimiz, amellerimizi deşifre edecektir.⁹³

Yakın geçmişte plak, kaset, vb. ile, günümüzde ise kamera, kayıt cihazı gibi çeşitli teknolojik araçlarla ve yöntemlerle insanların sözleri bir alet vasıtasıyla kayıt edilmektedir. Daha sonra elde edilen kayıtların kendilerine uygun araçlarla okunması gibi, Rabbimiz de dünya hayatında amellerimizi kayıt cihazı gibi organlarımıza kaydettirip âhirette deşifre ederek konuşTURacaktır.⁹⁴ Ya da her organ kendisiyle yapılan ameli resim çeker gibi kaydedecek ve âhirette bu kaydı ortaya çıkaracaktır.⁹⁵

Ayrıca günümüzde robot gibi teknolojik aletlerin, bilgisayarın, akıllı telefonların bilgileri kayıt altına alıp aktarması da organların kayıt yapıp konuşmasına bir delil olarak gösterilebilir.

Bahse konu ayetleri, günümüzde bir başka bilimsel gelişme olan yapay zeka çalışmaları eşliğinde değerlendirmek de mümkündür. Yapay zeka, bir bilgisayarın veya bilgisayar sistemine bağlı bir robotun, canlı varlıklara benzer şekilde bir kısım eylemleri yerine getirebilme kabiliyetidir. Yaşadığımız zaman diliminde bir makina veya cihazın canlı varlıklara benzer şekilde eylemler yerine getirebilmesi insan icadı ile mümkün olabilirken âhirette bir organın canlı varlığa benzer şekilde eylemi gerçekleştirilmesi de imkan dahilindedir. Buna göre; ayetleri günümüzün bilimsel gelişmeleri beraberinde değerlendirerek, hayatımızın organlarımız tarafından kayıt altına alınıp âhirette deşifre edileceği şeklinde anlamamız söz konusu olabilecektir.

⁹³ Bayraklı, *Tefsir*, 13/360.

⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/44; Mevdûdî, *Tefhîm*, 4/532; Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri* (İstanbul: Cantaş Yay., 1998), 6/393.

⁹⁵ Şa'râvî, *Tefsir*, 16/10240.

2.5. Konuşmanın Allah'ın Kelamı Olması

Âyetlerde bahsedilen organların konuşma ve şahitlikleri mecaz ifadeler olarak da kabul edilebilir. Şahitliği de kapsayan konuşmayı yapan (mütekellim) gerçekte Allah Teâla olup bu konuşma organlara izafe edilmiştir.⁹⁶ Bundan maksat ifadeye zenginlik katmaktır.⁹⁷

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمَلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ “Herkesine yaptığığının karşılığı tam olarak verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir.”⁹⁸ âyeti vb. âyetler⁹⁹ ahiret hayatında Allah Teâlâ'nın en büyük şahit olduğunu da bildirmektedir. Bahse konu âyetlerde geçen organların konuşması ve şahitliğini hesabın çok çetin olacağını ifade etmek gibi maksatlarla mecazî ifadeler olarak anlamak ve konuşmayı Allah'a isnad etmek de mümkündür.

Allah, Fil suresinin başında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “görmedin mi” diye hitap etmektedir. Hâlbuki anlatılan olay, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumundan önce gerçekleşmiştir. Buradaki amaç; olayın inkâr ve tereddütten uzak olduğu ve geniş kesimlerce olayın bilinilirliğini ifade içindir. Organların dile gelmesi ve şahitlik etmeleri de; Allah Teâlâ tarafından insan amellerinin inkâr edilemez şekilde ortaya çıkarılacağı, gizli kalmasının kesinlikle mümkün olmayacağı şeklinde anlaşılabilir.

3. Organların Şahitliğinin Keyfiyeti:

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dört âyette insanın bazı organlarının konuşup bazı organlarının da şahitlik edeceği bildirilmektedir. Zikredilen organların tercih edilmesi ve şahitliğin onlarla sınırlı olup olmayacağı farklı şekillerde anlaşılabilir.

Mutasavvıf ve müfessir olan Kuşeyrî (ö.465/1072), mümin olsun kâfir olsun her insanın iyi-kötü bütün amellerini organlarının ortaya çıkaracağını ifade ederken¹⁰⁰ bazı müfessirler de bu âyetlerde yer alan hususların müşrikler¹⁰¹ veya kâfirler¹⁰² için söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Bu durumun kâfirler için olacağını gösteren bir hadis Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den (ö.42/662-663) rivayet edilmiştir: *Kıyamet günü, mümin kişi hesap vermeye çağrılır. Yaptığı amelleri kendisine bildirilir. Kul, itiraf edip; 'evet, Rabim şöyle şöyle yaptım.' der. Allah Teâlâ onun günahlarını gizleyerek bağışlar. Ve yeryüzünde hiçbir varlık o günahlardan bir şey görmez. Allah Teâlâ, kulun iyiliklerini de açığa çıkararak bütün insanların onu görmesini ister. Kâfir ve münafik da hesap vermeye çağrılır. Allah, onlara yaptıklarını gösterince onlar, inkâr*

⁹⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'an*, 368; a.mlf., *Mütesâbibu'l-Kur'an*, 525.

⁹⁷ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 7/172, 9/12; Râzî, *Mefâtîh*, 23/195.

⁹⁸ ez-Zümer 39/70.

⁹⁹ Örnek olarak bk. Âl-i İmrân 3/98; en-Nisâ 4/33; el-Mâide 5/117; Kâf 50/16; el-Mücâdile 58/6.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/602.

¹⁰¹ İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1177; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/498.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/537; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/217; Râzî, *Mefâtîh*, 26/101; Ebü'l-Hasen Alüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 4/371; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/538; Huveyzî, *Tefsîr*, 5/136.

ederek; 'Rabbim, izzetin hakkı için o melek bana yapmadığım şeyleri yazmış.' der. Bunun üzerine melek ona; falanca gün ve falanca yerde, falanca işi yapmadın mı? der. Kâfir ve münafık; 'hayır Rabbim, izzetin hakkı için ben onları yapmadım.' der. O, böyle davranınca ağzı mübürlenir. Ebu Mûsâ el-Eş'arî, bu rivayetin sonunda "Bizimle elleri konuşur ve yapmakta oldukları şeye ayakları şehâdet eder." âyetini okumuştur.¹⁰³

Bir kısım müfessirler de âyetlerde bahsi geçen organların örnek olduğunu ve bütün organların konuşup şahitlik yapacağını ifade etmektedirler.¹⁰⁴ Bu görüşe de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi delil olabilecektir: Hz. Peygamber (s.a.s.) eliyle Şam (Suriye) tarafına işaret ederek şöyle buyurdu: 'Şuradan buraya kadar olan yerler size tahsis edilecektir. Kıyamet gününde yüzünüz üzere sorguya çekileceksiniz, ağızlarınız da konuşamayacak şekilde mübürlenecektir. Sizler Allah nezdinde en hayırlıları ve en şereflilerini teşkil ettiğiniz yetmiş ümmetin tamamlayıcısı olacaksınız. Sizden herhangi biriniz hakkında ilk konuşacak organınız baldır olacaktır.'" Bir diğer rivayette ise "baldırı ve elleri olacaktır" denilmektedir.¹⁰⁵ حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤَهَا

شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ¹⁰⁶ âyetinde geçen "وَجُلُودُهُمْ/derileri" ifadesinin vücudu kaplayan organ olması münasebetiyle âyetlerde zikredilen el, ayak vb. organları içine alacağı ve derinin sahibinin bütün yaptıklarına şahitlik edeceği de ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Konuşmanın ellere nisbet edilmesinin sebebi, insanın yaptıklarının tamamını eliyle yapmasıdır.¹⁰⁸ Örneğin "bir işe el atmak" vb. deyimler kullanırız. İnsanın kazandıkları ve kaybettiklerinin eliyle alâkası vardır. Bir işi yaparken elbette öteki organlar da faaldir fakat yapan eldir. Şahitliğin ayaklara isnad edilmesinin sebebi ise; işleri yapacağımız mahallere, çeşitli konumlara, bizi ayaklarımızın taşımasıdır. Bununla birlikte amellerin karşılığını görecektir olan yalnız organ değil, bütün be-dendir.¹⁰⁹

Ellerinin konuşup ayaklarının şahitlik etmesi, her olayın iki şahitle ispatına yönelik bir işaret anlamını da taşımaktadır.¹¹⁰ Ellerin işi yapan gibi kabul edilmesi, işe şahit olanın ise ayaklar olması, şahidin o işi yapandan başkası olması gerektiği içindir. Böylece Cenâb-ı Hak, işi yapan ile şahit olanı birbirinden ayırmıştır.¹¹¹ Daha önce geçtiği üzere; organların konuşması ve şahitliği ile ilgili ayetlerde

¹⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/538; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 8/44.

¹⁰⁴ Suyûtî-Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafii Mahalli, *Tefsîr-i Celaleyn* (Beyrut: Dâru'l-Hicret, 1408/1987), 587; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *İnâyetü'l-Kâdî ve keifâyetü'r-Râzî* (Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.), 6/638; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 17/103.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/446, 5/3; Kurtubî, *Câmi'*, 15/48-49.

¹⁰⁶ Fussilet 41/20.

¹⁰⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 17/379.

¹⁰⁸ Mâverdî, *Nüket*, 5/28; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 8/43.

¹⁰⁹ Kurtubî, *Câmi'*, 15/49; Hâzin, *Lübâb*, 4/11; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 6/129, 8/43.

¹¹⁰ Yıldırım, *Tefsîr*, 10/5063.

¹¹¹ İbn Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1177; Râzî, *Mefâtih*, 26/101; Hâzin, *Lübâb*, 4/11 Şirbinî, *Sirâc*, 3/360.

ve “*Artık insan, mazaretlerini sayıp dökse de kendi aleyhine tanıktır.*”¹¹² ayeti bağlamında organların konuşması, insanın kendisinin konuşması şeklinde algılanmaktadır. Yani işi yapan da kendi aleyhine şahitlik eden de aynı kişidir. Bu iki görüş birbiri ile çelişiyor gözükmemektedir. Burada konuşan ve şahitlik yapan organların ayrı düşünülmesi normal koşullarda gerçekleşen bir olayla ilgili şahitlik durumunda söz konusudur. Ve organların yapacağı şahitliği geçerli kılmayı ispatlamaya yöneliktir. Fakat âyetlerde yer alan organların konuşup şahitlik yapması, âhiret hayatının koşullarında gerçekleşecek bir durumdur. Ayrıca kişinin kendi organlarının konuşup şahitlik yapması ayrı şahsiyetler olarak düşünülemez olduğundan ortada bir çelişki de söz konusu olmayacaktır.

Ağızların mühürlenmesi; konuşmayan kimsenin ifadesinin delil olarak konuşanın ikrarından daha etkileyici olduğunu¹¹³ ve günah işlerken yardımcı olan organların artık kendi aleyhine şahitler olduklarını insanlara bildirmektedir.¹¹⁴

Farklı âyetlerde farklı organların zikredilmesi âyetlerin farklı olay, millet ve amellerden bahsediyor olmasından da kaynaklanabilir.¹¹⁵

Allah Teâlâ, mühürleme işini kendisine nisbet ederek, “biz mühürleriz” buyurmuştur. Konuşmayı ve şehâdet etmeyi ise el, ayak vs. organlara isnâd etmiştir. Zira, Cenâb-ı Hak, “Ağızlarının üstüne mühür basarız. Ellerini de konuştururuz” buyurmuş olsaydı, bunun onlardan zorla ortaya çıkma ihtimali söz konusu olurdu. Fakat zorla ikrarda bulunmak, makbul olmadığından Cenâb-ı Hak, “Bize, elleri söyler, ayakları da şahitlik eder” buyurmuştur.¹¹⁶ Dolayısıyla organların konuşma ve şehadetleri zorla değil kendi istekleriyle olacaktır.¹¹⁷

Bu âyetler günahlara yardımcı olanın, aynı zamanda şahit olduğunun¹¹⁸ ve dünyada insanın iradesinde olan organların âhirette serbest kaldıklarında kendilerine kötü işler yaptırını ilan edeceklerini bildirmeye yönelik de olabilir.¹¹⁹

Bu âyetle birlikte daha birçok âyet, âhiretin yalnız ruhanî bir âlem olmadığını, işledikleri suçları aynen aktarabilmeleri ve karşılığını görebilmeleri için insanların, aynı ruh ve beden ile diriltileceklerini de açıklamaktadır.¹²⁰

Dolayısıyla her türlü suç ve kötü ameller bütün çıplaklığıyla ortaya döküleceği gibi kanaatimizce organların iyi amellere şahitliği de âhiret hayatında gerçekleşecektir.

¹¹² el-Kiyâmet 75/14-15.

¹¹³ Mâverdi, *Nüket*, 5/27; İbn Cevzâ, *Zâdu'l-mesîr*, 1177; Hâzin, *Lübâb*, 4/11; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/498.

¹¹⁴ Kurtubî, *Câmi'*, 15/49.

¹¹⁵ Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 6/129.

¹¹⁶ Şirbînî, *Sirâc*, 3/360; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 8/43.

¹¹⁷ Hafâcî, *İnâyetü'l-Kâdî*, 7/250.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Râhu'l-beyân* (İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1330/1912), 7/425-426.

¹¹⁹ Şa'râvî, *Tefsîr*, 16/10240, 32/13538.

¹²⁰ Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 8/44; Mevdûdî, *Tefhîm*, 5/181; Arslan, *Tefsîr*, 13/449-451.

4. Organların Şahitliğinin İnsan Hayatına Etkisi:

Kur'ân anlatımında, kafirlerin, müşriklerin ve günahkârların kendi duygu ve düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamak için yoğun çaba gösterdiklerini ve bu uğurda her türlü delili getirmekte olduklarını görmekteyiz. Bu açıdan insan organlarının şahitlik etmesi ve konuşması, hesap esnasında ortaya çıkabilecek bütün itiraz ve bahanelerin geçersiz olacağını vurgulamaktadır.

Bazen sorgulanan kişi baskı ve işkence altında dahi doğruyu söylememekte direnebilir. Yalancı şahit bulabildiğinde ise gerçekleri saptırması daha da kolaylaşır. Bahse konu âyetler; hesap gününün bu dünyadaki tasavvurlarımıza göre düşünülmemesi ve o gün bütün hakikatlerin ortaya çıkacağına iyice kavranması için, ağızların mühürleneceği ve yalan söylemesi asla muhtemel olmayan tanıkların bulunacağı şeklinde anlaşılabilir.¹²¹

Ayrıca dünya hayatında iftira, zulüm vb. haksızlıklara uğrayan kimselerin teselliye ihtiyaçları vardır. Haksızlığa ve zulme maruz kalanlar, bu dünyada masum olduklarını ispat edemedikleri takdirde veya kendi haklarını alamadıkları zaman üzürlüdür. Oysa Allah, dünyada yakalarını kurtaran günahkârlara, hak ettikleri cezaları âhirette verecek, onların yaptıkları ortaya çıkacak ve kendilerinden haklar alınacaktır. Türlü haksızlıklar yapmakla beraber yapıp ettiklerinin yanlarına kaldığını zannedenlere de bir manevî yaptırım gerekmektedir. Ebedî olan âhiret âleminde âdil bir hesap görülecek ve organlar gibi reddedilemeyen tanıklıklar, yapılan amelleri ispat edecek vasıtalar ve büyük cezalar olacaktır. Âhiret hayatında organların konuşma ve şahitliği ile ilgili âyetler, bir taraftan ihlal edilen her hakkın ortaya çıkacağına dair mazlumlara teselli verirken diğer taraftan haksızlık yapan, günah işleyen, Allah'ı ve âhireti inkâr edenlere de büyük uyarılar içermektedir.

Bütün yaptıklarından dolayı o gün Cenab-ı Allah insanlara adilce hükmedecektir. Yaptıklarının karşılığını ne fazla ne de eksik, tam olarak verecektir.¹²² İsyankârların cezalandırılıp itaatkârların ödüllendirileceğine dair peygamberlerin söyledikleri her şeyin hakikat olduğu da ortaya çıkacaktır.¹²³ İlâhî adaletin kusursuz tecelli ettiğini göstermek, günahkârların yersiz itirazlarına kapı açmamak, onları kendi aleyhlerine konuşturup meleklerin yazıp tespit ettiklerinin doğruluğunu belgelendirmek de ilâhî adaletin gereğidir.¹²⁴ Bahse konu âyetler de hayatın kayıt altına alındığını hatta insanın kendi eli, ayağı gibi organlarından gizli bir iş yapmasının mümkün olmadığını bildirir. İnsan da bütün bunları hesaba katarak hayatına yön verir. Allah'ın emir ve yasaklarına göre yaşamaya gayret eder.

Âyetlerde yer alan insan organlarının konuşması ve şahitlik etmesinin, insanın dünya hayatına başka olumlu yansımaları da vardır:

¹²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/506.

¹²² Şirbînî, *Sirâc*, 2/611.

¹²³ Hicâzî, *Tefsîr*, 2(18)/52.

¹²⁴ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir:Anadolu Yay., 1986), 10/5063-5064.

4.1. Pişmanlık

Pişman olmak, vazgeçmek, sonra yine aynı hataya düşmek insanın zayıf tarafıdır. İnsan, nice işlerin sonunda pişman olur, bir daha öyle yapmamaya karar verir, tevbe eder, ama korkuyu atlınca aynı sonuçları doğuracak yanlışlıkları yine yapar.¹²⁵ Kur'ân, kâfirlerin âhirette duyacağı pişmanlığı ve onların psikolojik hallerini şöyle tasvir eder: *“Onların, ateşin yanında durmuş iken: ‘Ab ne olurdu keşke biz (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabb'imizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!’ dediklerini bir görsen!”*¹²⁶ Yine insanın, hesap vermek üzere yeniden diriltildiğinde “Rabbim! Beni geri gönder de, dünyada iyi işler yapayım...”¹²⁷ vb. sözler söylediğini Kur'ân bize aktarmaktadır. Bu durumda iken insanoglu artık hesabın görüleceğini, her şeyin ortaya çıkacağını anlayacaktır.

Bununla birlikte âhiret hayatından geriye dönüş olmadığına göre, âyetlerde bu vb. sahnelerin dile getirilmesindeki maksatlardan birisi de insanın, dünya hayatında pişmanlık duyması ve âhirette kendisini sıkıntıya düşürecek amellerden uzaklaşmasını sağlamaktır.

Kuşkusuz her insan hata yapabilir. Fakat önemli olan hatadan sonra hissedilenler ve yapılan davranışlardır. Hatadan dolayı herhangi bir pişmanlık hissetmeyen kimse, bunu davranışına da yansıtmaz. Pişmanlık duymayan ve hiçbir şey olmamış gibi davranan kimseler hatalarına ve günahlarına devam ederler. Oysa hataları düzeltmek ve daha güzel bir hayat yaşamak ancak pişmanlık ile başlar.

Bahse konu âyetler; insanın kendi yaptıklarını gizlemesi ve yalanlamak istemesinin önüne geçmekte, böyle bir durumun âhiret hayatında mümkün olmayacağını bildirmektedir. Böylece insan, yaşadığı hayatın ve yaptığı amellerin şuurunda olur. Yaşadığı hayatın bir hesabının olacağını ve her yaptığı amelin âhirette ortaya çıkacağını ve yaptıklarının karşılığını göreceğini açıkça anlar. Günah işlemekten ve Allah'ın nimetlerine nankörlük etmekten sakınır. Organların âhirette konuşup şahitlik yapacaklarını bilerek yaptıkları kötülüklerden ve günahlardan pişman olur. Dünya hayatında iken hissettiği bu pişmanlık da insanı Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hayatını sürdürmeye sevk eder.

4.2. Utanma Duygusu

İnsandaki utanma ve hayâ duygusu, doğal ve fitrî bir duygudur. Bir kimse başkasının önünde mahrem yerleri açıldığında tabii olarak utanma hissi duyar. Bu, yaratıldığı ilk günden bu yana insanda

¹²⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3/133.

¹²⁶ el-En'âm 6/27.

¹²⁷ el-Mü'minûn 23/99-100. Benzer âyetler için bk. el-En'âm 5/27; Fâtür 35/37; ez-Zümer 39/58.

mevcut olan fitrî bir duygudur.¹²⁸ “İnsanların Peygamberlerden öğrene geldikleri sözlerden biri de: ‘Utanmadıktan sonra dilediğini yap!’”¹²⁹ hadisi de utanmanın fitrî bir duygu olduğuna işaret eder.

İnsanlar genellikle, dünya hayatında başkalarının gözünde rezil ve kepaze olmak korkusuyla kötü amelleri, gizli saklı ve gecenin karanlıklarında işlemeye çalışır. Bahse konu âyetlerde bu açıdan bir uyarı vardır. İnsan bilmelidir ki, hangi halde ve durumda olursa olsun mutlaka bir gözetleyeni vardır ve nerede bulunursa bulunsun Allah onunla beraberdir.¹³⁰ Yani aslında hiçbir durumda yalnız değildir. Ve en başta insan, Allah’tan ve kendisi ile beraber olan meleklerden haya eder böylece kendisini utandıracak işlerden uzak durur. Ayrıca insanın yaşadığı hayat, âhirette bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkacaktır. Haya sahibi insan ise âhret hayatında da kendisini utandıracak ve mahcup edecek her davranıştan uzak kalmaya gayret eder.

El vb. organların âhirette konuşup şahitlik yapacağını bildiren âyetler, insanın günah işlemeye yöneldiğinde utanmasını sağlar. Bu utanma duygusu da insanı günah ve çirkin işlerden uzak tutmaya sebep olur.

4.3. Haşyet

Haşyet, “birinin büyüklük ve yüceliğinin zihinde tasavvur edilmesi ile oluşan korku,¹³¹ bir şeyin heybeti karşısında gönlü saran ürperme”¹³² demektir.

Âyetlerde zikredilen şekilde insanın kendi organlarının tanıklık etmesi, hatta aralarında bir tartışma çıkması, neticede her organın Rabbine yönelmesi ve yaratıcısına teslim olması ürpertici bir tablodur.¹³³

Yine Kur’ân’ın bu anlatımı; zor bir durumda ve beklenmedik bir sırada ortaya çıkan ve insanın yüreğini ağzına getiren bir sürpriz gibidir. Diller düğümlenmiş, konuşmuyor. Oysa bundan önce konuşuyor, yalan söylüyor, iftira atıyor, başkalarını alaya alıyorlardı. Allah’ın kendilerini görmediğini, niyetlerini ve günahlarını O’ndan saklayabileceklerini sanıyorlardı. Fakat bunları gözlerinden, kulaklarından ve derilerinden gizleyecek değillerdi. Çünkü bu organlar, onların bir parçasıydılar. Kulaklar, gözler ve deriler isteyerek Rablerinin emrini yerine getirmek amacı ile sahiplerinin sırdıkları şeyleri anlatmaya başlıyorlar. Böylece bütün yaratıklardan ve Allah’tan gizli olduğunu sandıkları sırları ortaya döküyor.¹³⁴

¹²⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/21.

¹²⁹ *Buhârî*, “*Enbiyâ*”, 54; *Ebu Dâvûd*, “*Edeb*”, 6.

¹³⁰ Bursevî, *Rûbu’l-beyân*, 7/425-426.

¹³¹ İsfahânî, *Müfredât*, 283; İbn Manzûr, *Lisân*, 14/228.

¹³² Mevdûdî, *Tefhîm*, 5/447.

¹³³ Seyyid Kutub, *Fî zıllâlil-Kur’an* (Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 1417/1996), 5/2973.

¹³⁴ Kutub, *Fî zıllâl*, 5/3119.

Bu âyetler, insana korku ve dehşet verecek şekilde etkili ve kuvvetlidir.¹³⁵ Hatta âhirette vuku bulacak büyük dehşet ve umumî felaketin tafsilatının kelimelerle anlatılamayacağını bildirmeye yöneliktir.¹³⁶ Bu durum, âhiret hayatının anlatıldığı birçok âyette karşımıza çıkmaktadır. Böylece Allah Teâlâ, insanları âhiret hayatının tehlikelerine karşı uyarmaktadır. Âhiret hayatının bu ürpertici tabloları da insanı yaptığı hatalardan, günahlardan ve isyandan vaz geçirmeye yöneliktir.

Haşyet duygusu, insanın nefsânî arzularının önüne geçmeye böylece iffetli bir hayat yaşamaya sevkeder. Haşyet, insanı haramlardan hatta şüpheli şeylerden uzak tutar. Haşyet, insanı Allah'tan uzaklaştıran şeylere engel olur. İşte organların konuşması ve şahitliği ile ilgili âyetlerle ortaya çıkan haşyet duygusu insanı, hayatı yeniden düşünmeye, yaptıklarını muhasebe etmeye yöneltecektir. Bu duygu sayesinde insan, kendisine kaygı verecek durumlarla karşılaşmamak üzere Allah'ın emir ve yasaklarına titiz bir şekilde yönelecektir.

Sonuç

İnsan, dünyada yaptığı iyiliklerin mükâfatını almak için bütün detaylarıyla âhirette ortaya çıkmasını ister. Fakat yaptığı kötülükleri gizlemeye çalışır. Çünkü kötülüklerden hesaba çekilip ceza göreceği endişesi taşır. Âhirette hesaptan kaçış ve kurtuluş imkânı yoktur. Bu durumda da reddedilmesine imkan olmayan deliller yani organlar her şeyi ortaya çıkarır. Bahse konu âyetlerde insanın, dünya hayatında gizli ve açık işlediği bütün amellere organların şahit olacağı ve âhirette her şeyin ayan beyan ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır.

İnsan organlarının âhirette konuşup şahitlik etmesi farklı şekillerde anlaşılmıştır: organların bilfiil dil gibi konuşması, organların sahibi olan insanın kendisinin konuşması, organların üzerinde izlerin meydana gelmesi, organların kayıt yapması, konuşanın organlar veya insan değil Allah Teâlâ olması.

Geçmiş dönemlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden de destek alarak âhiret hayatında insan organlarının konuşması ve şahitlik yapması dünya hayatında dilin konuşması gibi anlaşılmıştır. Bir et parçası olan dile konuşma yeteneği veren Allah, âhirette insanın diğer organlarına da konuşma yeteneği vermeye güç yetirir. Bu görüşe katılmakla birlikte âyetler, insanlık tarihinin gelişim serüveni içerisinde ortaya çıkan buluşlar ve teknolojik gelişmeler eşliğinde de değerlendirilebilir. Bahse konu âyetlerin, çeşitli kayıt cihazları veya yapay zeka ürünü teknolojik sistemler gibi hayatımızın organlarımız tarafından kayıt altına alınıp âhirette deşifre edileceği şeklinde anlaşılması görüşünü tercih etmekteyiz.

¹³⁵ Kâşânî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 4/91.

¹³⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/24; Ebussuud Efendi, *İrşâd*, 6/166.

Organların konuşma ve şahitliklerinin âyetlerde zikredilmesi; dünya hayatında iken insanları kötülöklere karşı uymayı, onlarda pişmanlık meydana getirmeyi ve utanma duygularını harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca âhîret hayatındaki hadiseleri hatırlatarak insanı kötülöklere alıkoyma ve âhîrette hesap esnasında mahcup olmama maksadına da yöneliktir.

Yine bu âyetler; insanları ve cinleri kendisine kulluk üzere yaratan Allah'ın, kullarını başıboş yaratmayıp yaptıklarının hesabını verecek tarzda sorumlu varlıklar kıldığını insanlara bildiren en veciz ifadelerdir.

Sadece kâfir veya müşrik değil bütün insanların organlarının iyi-kötü her şeye tanıklık yapacağı kanaati de bizde ağırlık kazanmaktadır. Kur'ân'a inanan bir kimse âhîretteki hesap esnasında bütün organların, kişinin lehine veya aleyhine şahitlik edeceklerini bildiğinde dünya hayatında tedbir alır. Allah'ın emirlerine uymaya, yasaklarından kaçınmaya çaba gösterir. Bedenini ve organlarını hayırlı işlerde kullanır ki, kıyamet günü lehine şهادette bulunsunlar. Böylece hem dünya mutluluğunu elde eder, Allah'ın nimetlerine kavuşur. Hem de âhîrette Allah'ın huzurunda mahcup olmaz, âhîretin ebedî güzelliklerine kavuşur.

Âyetler, âhîret hayatını kapsamlı bir şekilde betimleyici ve kendisine inananları ikna edici mahiyettedir. Aynı zamanda insanın psikolojisini etkileyicidir ve eğitici bir yöntemi de içermektedir. İnsanın amellerini organlarının haber vereceğini ve şahitlik yapacaklarını haber vermek, etkileyici mahiyette ve müjde-ürperti birlikteliğini sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *Müsned-ü İbn Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaud-Adil Mürşid. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1418/1997.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Râhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-âzîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/278-283. Ankara: TDV yayınları, 2010.
- Arslan, Ali. *Büyük Kur'an Tefsiri: Hülasatu't-tefâsîr*. 16 Cilt. İstanbul: Arslan Yay., ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yay., 2008.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Câmiu's-sabîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Baskı.1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Râhu'l-beyân*. 10 Cilt. İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1330/1912.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Sihâb: Tâcu'l-luğa ve sihâbu'l-'Arabîyye*. Thk. Ahmet Abdülğafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1979.
- Doğan, Mehmet D. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Kitâbü's-Sünen*. Thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Babru'l-mubît*, 9 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut 2010.
- Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmad. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Misriyye ts.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *İnâyetü'l-Kâdî ve keifâyetü'r-Râzî*. 8 Cilt. Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.

- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te`vîl fî me`âni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1425/2004.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud. *Tefsîru'l-vâzih*, 3 Cilt. Kâhire: Matbaatu'l-İstiklali'l-Kübrâ, 3. Baskı, 1382/1963.
- Huveyzî, Abd Ali b. Cum'a 'Arûsî. *Tefsîr-u nuri's-sakaleyn*. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabi, 1. Baskı, 1422/2001.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzbetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1407/1987.
- Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 3. Baskı, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1403/1983.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. *Sünenu İbn Mace*. Thk. Muhammed Mustafa A'zami. 4 Cilt. Riyad: Şeriketü't-Tıbaati'l-Arabiyye, 2. Baskı, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânu'l-'Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 3. Baskı, 1414/1994.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Tenzîhu'l-Kur'an 'ani'l-metâin*. Cîze(Gîze): Mektebetü'n-Nafize, 2006.
- Müteşâbihu'l-Kur'an*. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1969.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: D.İ.B. Yay., 3. Baskı, 2008.
- Kâşânî, el-Mevlâ Fethullah b. Şükrillah eş-Şerîf. *Zübdetü't-tefâsîr*. 7 Cilt. Kum: Müessesetü'l-Me'ârifî'l-İslâmî, 1. Baskı, 1423/2002.
- Konyalı Mehmet Vehbi. *Hülâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4. Baskı, 1966.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kurân*. 10 Cilt (1 ciltte 2 cilt). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1386/1966.

- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât tefsir sufi kamil li'l-Kur'âni'l-kerim*. Thk. İbrahim Besyuni, Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Baskı, 2000.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zulâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 25. Baskı, 1417/1996.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlât-u eblî's-sünne: Tefsîru'l-Matürîdî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî*, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâgî*. 10 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1946.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*. Trc. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan yay., 1987.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-camii's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1. Baskı, 1356/1938.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi b. el-Haccac. *Sabih-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mejâtîhu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1401/1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1402/1981.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sur*, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.
- Suyûtî-Mahallî, Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafii. *Tefsir-i Celaleyn*. Beyrut: Dâru'l-Hicret, 2. Baskı, 1408/1987.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. 24 Cilt. Kahire: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1411/1991.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. Mansura: Dâru'l-Vefa, 2. Baskı, 1418/1997.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'ânî kelâmi Rabbine'l-bakîmi'l-babîr*. 4 Cilt. Kahire: Matbaat-u Bulak, 1285/1869.

- Tabâtabâî, es-Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kum: Cemaatü'l-Müderresin fi Havzati'l-İlmiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1. Baskı, 1422/2001.
- Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtaza, 1.Baskı, 1427/2006.
- Tantâvî b. Cevherî el-Mısırî. *el-Cevâbir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerim*. 26 Cilt. Kahire: Dâru Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, 1348/1930.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre(Yezid) es-Sülemi. *el-Câmiü's-sahib=Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1356/1937.
- Toptaş, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, 8 Cilt. İstanbul: Cantaş Yay., 1998.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. El-Hasen b. Ali. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'an*. tah. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yay., 1. Baskı, 1986.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüub*. 5 cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'izî't-tenzîl ve 'uyûmi'l-e-kâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.